

BIBLICUM ŚLĄSKIE

II EDYCJA

Wykład 2 - Ewangelia według Mateusza – gatunek literacki, struktura i cechy literackie

1. Ewangelia jako gatunek literacki

Gatunek utworu literackiego lub filmu jest formą całego dzieła (rzeczy), poprzez którą czytelnik lub widz jest w stanie poprawnie odczytać sens każdej jej części. Innymi słowy „gatunek” stanowi swoisty kontekst, wewnętrzny system, najczęściej wprost nienazwany, który pomaga zrozumieć wyrażenie, zdanie lub książkę, albo każdy inny wyraz ludzkiej ekspresji (film, obraz, utwór muzyczny, itp.).

Literatura oferuje czytelnikom książki, które reprezentują przeróżne gatunki literackie. Przykładowo, jeśli ktoś czyta powieści Henryka Sienkiewicza musi wziąć pod uwagę, że nie są one podręcznikami historycznymi, ale powieściami zawierającymi fabułę nawiązującą w sposób luźny do jakiegoś faktu z przeszłości. Fakt pozostaje faktem, jednak autor tworzy fikcyjną siatkę przyczynowo-skutkową, wprowadza bohaterów i kreuje ich charaktery, innymi słowy kreśli zupełnie nową rzeczywistość na bazie powszechnie znanego kontekstu historycznego. Czytelnik musi to wiedzieć po to, by nie traktować powieści jako wiarygodnego źródła historycznego. Przykładem intencjonalnie negatywnego wykorzystania gatunku literackiego do wykreowania faktu historycznego jest sztuka teatralna „Der Stellvertreter” (*Przedstawiciel*) autorstwa R. Hochhutha z 1963 r., który pomimo wielu świadectw historycznych zupełnie przeczących zaprezentowanej fabule (zob. m.in. E. ZOLLI, *Byłem rabinem Rzymu* [Kraków 2007]) oskarżył papieża Piusa XII o milczenie w obliczu holokaustu Żydów. Przez wiele późniejszych lat zaprezentowana fikcja była wykorzystywana w poważnej polemice obciążającej papieża i Kościół katolicki «odpowiedzialnością» za rozmiary zagłady narodu żydowskiego. Innym przykładem tego typu działań może być powieść D. BROWNA, *Kod Leonarda da Vinci* (Warszawa 2004).

Na „gatunek” składają się dwa zasadnicze aspekty:

- a. formalny – struktura dzieła, wzajemna zależność jego poszczególnych części, charakterystyczne cechy stylu, które pozwalają niemal automatycznie zinterpretować zamysł autora;

- b. materialny – aktualna treść (opowiadanie, nauczanie, itp.), która w sposób ścisły łączy się z rozpoznawalną przez czytelnika formą dzieła.

Powyższe cechy „gatunku” są dobrze widoczne w telewizyjnym dokumencie, który posiada charakterystyczne elementy:

- formalny: struktura (wprowadzenie w temat, część dowodowa, część argumentacyjna, dyskusja, podsumowanie), odpowiedni do treści język, styl polemiczny (wymiana zdań zaproszonych gości);
- materialny: materiał źródłowy w formie reportażu z udziałem zainteresowanych i świadków, itp.

Powyższe uwagi są istotne z punktu widzenia pytania o to, czy autorzy czterech wersji Ewangelii NT są twórcami nowego gatunku literackiego, czy też jedynie wykorzystali istniejący wcześniej styl pisarski. Dyskusja wokół tego zagadnienia przebiega w dwóch skrajnych kierunkach:

- a. nie istnieją żadne inne teksty literackie, które byłyby analogiczne, albo co najmniej bliskie gatunkowi nowotestamentowej ewangelii (wielu uczonych przez lata powielalo stwierdzenie ewangelickiego biblisty R. Bultmanna: „Wydaje mi się, że jeśli rzeczywiście potrzebujemy jakichś analogii dla zrozumienia poszczególnych komponentów tradycji synoptycznej, to jednak nie potrzebujemy ich dla ewangelii jako całości. Analogie, które są podawane, jeszcze bardziej podkreślają niepowtarzalność ewangelii”);
- b. ewangelie są identyfikowane z różnymi gatunkami znanymi z literatury greckiej, takimi jak „aretalogie” (zbiory opowiadań skoncentrowanych na cudownej działalności bóstw) lub kroniki dokonań bohaterów, „encomia” (starożytny gatunek literacki składający się z pięciu elementów: prolog, narodziny i dzieciństwo, dokonania bohatera, porównania mające na celu ukazanie wyjątkowości bohatera, epilog), starożytne biografie filozofów (tzw. „bioi”), bez potrzeby rozważania widocznych różnic.

Termin „ewangelia” funkcjonował w starożytności zanim jeszcze powstały utwory nowotestamentowe. W pierwotnym rozumieniu oznaczał on ustne głoszenie dobrej nowiny o jakimś doniosłym wydarzeniu religijnym lub społecznym. Wśród egzegetów

panuje jednak opinia, że wraz z pojawieniem się chrześcijaństwa, pojęciu „ewangelia” nadano nowe rozumienie. Za sprawą św. Pawła oraz św. Marka termin ten zaczął funkcjonować jako techniczne określenie na oznaczenie ustnego orędzia o życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa. Mateusz rozszerza to rozumienie i przy pomocy terminu „ewangelia” określa spisany utwór literacki.

2. Struktura Ewangelii Mateusza

Od pierwszych wieków chrześcijaństwa istnieje przekonanie, że Ewangelia według św. Mateusza posiada dobrze przemyślaną strukturę. Jednak współcześni egzegeci nie są co do tego zgodni. Najczęściej kompozycję utworu określa się przy pomocy czterech kryteriów:

- a. Ewangelia Mateusza jako zbiór wielkich mów;
- b. teologia skoncentrowana na wątku chrystologicznym;
- c. podział koncentryczny;
- d. kryteria narracyjne: topograficzne, chronologiczne, itd.

Spośród zaprezentowanych typów podziału dzieła Mateusza najczęściej przyjmowanym planem kompozycyjnym jest struktura porządkująca działalność Jezusa wokół pięciu mów. Każda z nich kończy się klauzurą końcową: „Gdy Jezus dokończył tych mów” (7,28; 11,1; 13,53; 19,1; 26,1). Tematem poszczególnych logiów jest zagadnienie królestwa Bożego.

Struktura Ewangelii Mateusza przedstawia się następująco:

Księga pierwsza: Program królestwa (3-7)

część narracyjna: przygotowanie i początek działalności w Galilei (3-4)

część dydaktyczna: Kazanie na Górze (5-7).

Księga druga: Przepowiadanie królestwa (8-10)

część narracyjna: cudotwórczo-misyjne podróże Jezusa (8-9)

część dydaktyczna: Mowa misyjna (10).

Księga trzecia: Tajemnice królestwa (11,1 – 13,52)

część narracyjna: wiara i niewierność w stosunku do Jezusa (11-12)

część dydaktyczna: mowa w przypowieściach (13,1-52).

Księga czwarta: Kościół pierwocinami królestwa (13,53 – 18,35)

część narracyjna: polemika z Izraelem i przygotowanie przyszłych współpracowników (13,53-17,27)

część dydaktyczna: mowa eklezjologiczna (18).

Księga piąta: Wypełnienie się królestwa (19-25)

część narracyjna: podróż mesjańska Jezusa do Jerozolimy i Jego ostatnie starcie z judaizmem (19-23)

część dydaktyczna: mowa eschatologiczna (24-25).

3. Opis poszczególnych części Ewangelii Mateusza

Każda z pięciu części utworu posiada specyficzny charakter i przedstawia różne aspekty królestwa Bożego zainicjowanego przez Jezusa z Nazaretu:

- a. **Księga pierwsza** (3-7) – zawiera m.in. „Kazanie na Górze”, w którym Jezus prezentuje „konstytucję” królestwa Bożego oraz kreśli obraz doskonałego ucznia;
- b. **Księga druga** (8-10) – w swej istocie dotyka zagadnień dotyczących działalności misyjnej uczniów, dzięki której królestwo Boże ma się rozprzestrzeniać w świecie;
- c. **Księga trzecia** (11,1-13,52) – w tej części Jezus prezentuje istotę królestwa Bożego. Pozornie jest ono niewielkie, niczym ziarno, ale w swej głębi kryje wielką moc i siłę wzrostu. Na tym polega „tajemnica królestwa”. Jezus o dynamice wzrostu królestwa Bożego naucza wykorzystując gatunek przypowieści.
- d. **Czwarta mowa** (13,53-18,35) – zacznem królestwa jest Kościół. W czwartej mowie Jezus przedstawia zasady funkcjonowania tej szczególnej wspólnoty. Są nimi: miłość, pokora, prostota.
- e. **Piąta mowa** (19-25) – jest to część zawierająca między innymi tzw. „mowę eschatologiczną”. Jezus kreśli w niej obraz czasów ostatecznych i przygotowuje swych uczniów na sąd ostateczny.

4. Przyczyny pięcioczęściowego podziału Ewangelii Mateusza

Badania naukowe nad Ewangelią Mateusza pozwalają dostrzec ścisły związek autora tekstu ze światem Starego Testamentu. W pierwszym wykładzie była mowa o tym, że najprawdopodobniej utwór powstał na terenie Syrii we wspólnocie, która wywodziła się z judaizmu. Dzięki temu jej ostatni redaktor za wzór kompozycyjny przyjął strukturę znaną z Biblii hebrajskiej: pięć ksiąg Tory, pięć ksiąg Psalterza i pięć tzw. zwojów (*Megilloť*) kanonu żydowskiego (Pnp; Rt; Lm; Koh; Est). Mateusz zdradza szczególne upodobanie do liczby pięć (5,22.28.34.39.44; 14,17-21; 16,9; 21,23-25; 22,15-17.23-25.34-36.41-43; 25,1-17). Dzięki podziałowi utworu na pięć wielkich części autor już na samym wstępie uzyskał bardzo wymowną perspektywę teologiczną, przy pomocy której mógł komunikować się z odbiorcą. Struktura taka posiada głęboką symbolikę, zgodnie z którą Ewangelia Mateusza miała stanowi

swego rodzaju **Pięcioksiąg chrześcijański** zawierający Prawo nowego Izraela, tj. Kościoła. Prawodawcą tego nowego ludu jest Chrystus – nowy Mojżesz.

Pięcioczęściowy podział Ewangelii nie wyczerpuje jednak całościowego zamysłu autora. Gdy do takiej struktury doda się jeszcze prolog i epilog, wówczas powstaje święta liczba siedem. W Biblii funkcjonuje ona jako cyfra doskonałości. Dzięki takiemu zabiegowi literackiemu Mateusz, który wielokrotnie wykorzystuje motyw teologicznego znaczenia liczb (zob. m.in. w odniesieniu do cyfry „7”: 1,1-24; 5,2-4; 6,9; 13,2-4), wskazuje na fakt, że jego dzieło jest kompletne. Być może te właściwości zadecydowały o szczególnym powodzeniu Ewangelii Mateusza w starożytności chrześcijańskiej.

5. Właściwości literackie

Ewangelia Mateusza powstała na bazie dwóch źródeł: Ewangelii Marka oraz tzw. źródła Q, które było zbiorem mów Pana Jezusa. Ostatni redaktor najdłuższej ewangelii odpowiednio ułożył znany sobie materiał, posiłkując się dodatkowo przekazem apostoła Mateusza. Dzięki swoim umiejętnościom wywarł niepowtarzalne piętno na języku i stylu utworu. Analizując tekst Ewangelii Mateusza trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na następujące cechy literackie:

- a. **semityzmy**, tzn. słowa, zwroty i cechy stylistyczne charakterystyczne dla języka hebrajskiego i aramejskiego. Przykładem takiego zjawiska jest Mt 2,10, gdzie autor pisze, że mędrcy „uradowali się wielką radością” gdy zobaczyli gwiazdę. Taki styl zdradza semicką mentalność redaktora tekstu. Obok

semickich cech języka w Ewangelii można dostrzec wiele figur stylistycznych charakterystycznych dla literatury żydowskiej. Należą do nich chociażby często występujące w tekście **paralelizmy synonimiczne** (powtórzenie tej samej myśli na dwa różne sposoby; np. Mt 10,41: „Kto przyjmuje proroka jako proroka, nagrodę proroka otrzyma. Kto przyjmuje sprawiedliwego jako sprawiedliwego, nagrodę sprawiedliwego otrzyma”), **paralelizmy antytetyczne** (temu, co jest wyrażone w pierwszej części, zostaje przeciwstawiona myśl w drugiej części wypowiedzi; np. Mt 7,24-27: „Każdego więc, kto tych moich słów słucha i wypełnia je, można porównać z ... , każdego zaś, kto tych moich słów słucha, a nie wypełnia ich, można porównać z ...”), **chiazmy** (od greckiej litery „chi” [C], gdy treść wypowiedzi jest ułożona według schematu A-B / B¹-A¹; np. Mt 16,25: „[A] kto chce zachować swoje życie, [B] straci je; [B¹] a kto straci swoje życie z mojego powodu, [A¹] znajdzie je”) oraz **inkluzje** (włączenie jakiegoś fragmentu w istniejącą już jednostkę narracyjną; np. Mt 4,23 – 5,2).

- b. **redakcyjne rozszerzenia** – pomimo faktu, że Mateusz komponuje swoje dzieło na bazie dostępnych źródeł, to jednak nie jest ich niewolnikiem i wykazuje się dużą kreatywnością. Nie ogranicza się on do uporządkowania materiału, ale uzupełnia go o nowe przekazy i dodatki. Można do nich dostrzec analizując podobieństwa i różnice trzech Ewangelii synoptycznych, tj. Mateusza, Marka i Łukasza.